

de straatverlichting en nachtwaken in het achttiende-eeuwse Zeist.

In het nachtelijk donker te Zeist in het midden der 18e eeuw kwam eens een lichtpunt, en wel toen de heer van Zeist in 1754 aan het dorp enige petroleumlantaarns ten geschenke aanbod, die een plaats vonden langs de Zeisterstraat en de Kerkweg. Nu behoefde men niet meer, zoals vroeger, met een stormlantaarn gewapend bij burens of kennissen op bezoek te gaan.

De heer van Zeist had echter bij die schenking de voorwaarde verbonden, dat de ingezetenen moesten bijdragen tot het onderhoud van die lantaarns, zorgen voor de olie en het katoen, en voor het aansteken der lampen.

Ook de staten van Utrecht beraamden plannen om de veiligheid ten plattenlande beter te waarborgen; zij wensten de invoering van nachtwachten. Ook Zeist ont kwam daaraan niet, en zo treffen we in het gerechtsregister voor het eerst op 6 December 1759 een lijst aan van de inwoners die de nachtelijke ronde moesten houden. Alle zeister gezinnen werden daarbij ingeschakeld zonder aanzien des persoons: de schout, schepenen, predikant, bewoners van buitenplaatsen, boerderijen, tot het kleinste huisje toe kregen hun of haar plaats in de rij, want ook vrouwen, ja zelfs weduwen werden niet vergeten.

Dat er bezwaren werden gemaakt tegen deze nieuwigheid is begrijpelijk, en de schout was er dan ook niet geheel doof voor.

Vandaar dat er in de loop der jaren wel eens veranderingen kwamen, en dat deze dienst zelfs kon worden afgekocht, om dan van het ontvangen geld vaste nachtwachten aan te stellen, en tevens van het overschot te zorgen voor het onderhoud van de geschonken lantaarns in het dorpscentrum. Vele inwoners zullen deze verandering hebben toegejuicht, omdat zij nu ongestoord van hun nachtrust konden genieten.

Over die veiligheidsmaatregelen voor Zeist vindt men hieronder een en ander afgedrukt.

WIE MIST ZE?

Tijdens de excursie naar Renswoude op 15 October, heeft iemand in het restaurant De Dennen een paar zwarte dameshandschoenen (met witte rand) laten liggen. Deze handschoenen kunnen afgehaald worden bij de secretaris van Oud-Utrecht, Mr N. B. ten Bokkel Huinink, Nieuwe Gracht 133, Utrecht.

„Extraordinairis rechte dagh op Donderdag den 6 December 1759, te Zeist.

De heeren schouten van Zeyst, Stoetweegen, Cattenbroek en den Breuyl, midsgaders de respectie schepenen, bij den anderen vergadert, is door de respectie schouten opengelegt en voorgelezen een missive komende van de EdMog. heeren Gedeputeerden Staaten 's Lands van Utrecht dato den 20 November 1759, waarop geresolveert is omtrent 't nagtwaeken daerbij vastgesteld:

Eerstelijk de huizen op den Dolder geleege, bestaende in acht huizen, door Cornelis van Zeyl, schepen, wonende aldaer, voorgedragen zijn en veruyt den anderen geleege staan, dat ieder het zijne zoude van binnen en buyten bewaeken, die hetzelfde aennam en versogt aen een ieder te recommandeeren en bekend maeken.

Omtrend de huizen aen den Bergh op of aen de Amersfoordse wegh geleege is een ieder aengesegt om te waeken als voren, om dezelve reeden daer bij gemelt.

Item op 't Zeysteroever en Vinkebuurt als voren.

Item Cattenbroek bestaende in vier huysse meede als voren.

Item Stoetweegen en den Breuyl zijn twaalf huysgesinnen, waervan ieder nagt twee personen sullen waeken en de geheele buurt in de ronde gaen:

alsse op Zondagh den 9 December 1759 des avonds van 10 tot 's morgens ten 4 uren Jan Dorrestijn en tuynman van Wulpherhorst.

Maandagh den 10 December 1759 Frederik de Rijk en Cornelis Davelaer.

Dinghsdag den 11 dito de heeren van Rijnwijk en Cornelis van Dijk.

Woensdag den 12 dito Elbert Scherrenberg en Flip van Dijk.

Donderdag den 13 dito Jan Lochorst en Jan van Dalen.

Vrijdag den 14 dito Wouter v. Dijk en Harmannus Staay.

Die de wagt gehad heeft moet de klep aen sijn opvolger overbrengen of bij gebreeken moet die zelve de volgende nagt wederom waeken, als volgens reglement, en rond geweest zijnde wederom beginnen van boven of aen.

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

DECEMBER
1955

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG

28e JAARGANG
N° 12

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: MAJELLAPARK 61, UTRECHT
Gironummer 575520 ten name van de Vereeniging „OUD-UTRECHT”

EEN RAADSELACHTIGE GRAFSTEEN.

Vóór de westgevel van de voormalige kapittelkerk van St. Pieter, op het achterterrein van het Notarishuis voor verkopeningen heeft een kleine opgraving plaats gehad, door de toestemming van het bestuur der Vereniging van Notarissen en de welwillende medewerking van de erfhuismeester P. H. van der Roest mogelijk gemaakt. Over de resultaten van het onderzoek ten aanzien van de vroegere voorbouw van de kerk en de eveneens niet meer bestaande kloostergang, zal mettertijd nog wel aanleiding zijn de lezers van het Maandblad mededeling te doen. Voor het ogenblik bepaalt zich de mededeelzaamheid tot de reproductie van een gevonden grafsteen en enig commentaar.

De steen is aangetroffen op de plaats van het vroegere hoofdportaal van de kerk, op een diepte van ongeveer 0.80 m. Hij ligt op zijn oorspronkelijke plaats boven de nog aanwezige grafkelder. De afmetingen zijn 2.70 m. bij 1.30 m., verhoudingen waarbij men zich afvraagt of het „gewicht” van de overledene, resp. van zijn familie of wel de geldelijke welstand in de massa van de grafzerk uitgedrukt moest worden.

De steen is zorgvuldig bewerkt en vrijwel onbeschadigd. Sporen van slijtage door de voeten der kerkgangers zijn er nauwelijks aan waar te nemen. Toch moet hij anderhalve eeuw in het westelijke portaal van de kerk gelegen hebben, wat een bewijs te meer kan leveren, dat deze ingang (de eigenlijke hoofdingang tussen de torens) zelden gebruikt werd.

Van Buchel († 1641) heeft de steen nog gezien en in zijn bekend handschrift „Monumenta in Templis” tekening en inscriptie ervan, zij het niet al te nauwkeurig, overgenomen. Ik vermoed dat hij onder de grond gekomen is na de beruchte orkaan van 1 Augustus 1674, waardoor niet alleen het schip van de Dom, maar o.a. ook de torens van de Pieterskerk zwaar beschadigd zijn. Het niveau

eind van de huizen van de St. Pieterkerk en (aan) het Oudkerkhof, zijn onze claustrale en koraalhuizen, en genieten het voorrecht van immuniteit. De weg echter daarheen strekkend voorbij de plek van het koraalhuis heeft geen immuniteit, daar hij openbaar is; maar tot aan het koraalhuis is hij eigen bezit van onze kerk, — van ons goed bestemd tot een weg, dien wij kunnen afsluiten zoo wij willen.

Het koraalhuis was het internaat van de koorzangers. Omstreeks 1342 bestond het ook blijkens andere gegevens uit twee huizen aan het Oudkerkhof, die later door één, juist op den in onze eeuw opgeruimden hoek, vervangen zijn. De huizen van St. Pieter eindigden tegenover de Domsteeg, op den hoek van Korte Jansstraat en Achter St. Pieter.

Waar het nu op aankomt, is, dat vanaf het Oudkerkhof gerekend de Domimmuniteit eindigde achteraan het erf van het eene koraalhuis, en dat verderop de Domsteeg gewoon stadsgebied was. In 1597 wordt een brugje genoemd dat ongeveer halfweg de Domsteeg gelegen moet hebben. S. Muller Fz. denkt het boven het water dat hij Maartenssloot noemt, en dat tusschen Domplein en Oudkerkhof westwaarts zou hebben geloopt. Het is echter zeer twijfelachtig, of de heele Maartenssloot wel bestaan heeft. Hoe dan het brugje te verklaren? Misschien was het een rooster van hout of ijzer boven een holte in den bodem, bestemd om op Middel-eeuwsche wijze rondzwervend gedierte den toegang tot het Domkerkhof te beletten; het zou dan gelegen hebben op de plek waar de Domimmuniteit plaats maakte voor stadsgebied.

Waarschijnlijk ging de 18e eeuwsche verbreeding van het binneneinde van de Domsteeg tot aan hetzelfde punt. Vanaf het eind van die verbreeding namelijk ziet men een recht doorlopende scheiding tusschen verschillende perceelen aan het Oudkerkhof eener- en perceelen aan het Domplein anderzijds, en ongetwijfeld is deze lijn eenmaal grens van de Domimmuniteit geweest.

De immuniteitsgrenzen waren allermint onveranderlijk, en vooral in de complexen van zg. claustrale erven is nogal wat wisseling te bespeuren. Allerlei teekens wijzen op een meer of minder geleidelijke, vaak misschien informeele uitbreiding van de Domimmuniteit. Omstreeks 1342 hoorde tot deze laatste o.a. het huizenblok beoosten de Domsteeg. Bewesten deze steeg was veel terrein ingenomen door enkele zeer groote claustrale erven, gaande van het Domkerkhof tot aan het Oudkerkhof, welke later op verschillende wijzen zijn gesplitst, o.a. door afscheiding van achterhuizen aan het Oudkerkhof. Maar deze erven vond men niet dadelijk naast de Domsteeg: het rijtje erven tusschen de boven genoemde perceelscheiding en het Oudkerkhof, tot een lengte van misschien 40 m., was juist géén immuniteit.

Omtrent die huizen hebben wij heel wat gegevens, al laten deze zich niet precies naar volgorde terechbrengen. De meeste er van

Een visje zonder gal, een goedmoedig mens is Hugo Zwaning wellicht geweest; blijkbaar ook was hij zeer gehecht aan zijn broer, waarvan de versregels van het randschrift getuigen:

*Siste gradum saxo Theodrici conditur isto
corpus cygnaeo stemmate progenitum
Fratris fraterno junctum¹⁾ jacet aspice lector
ut flos marcescit sic perit omne genus*

d.i.: Houd uw schreden in. Onder deze steen is bijgezet het lichaam van Theod(e)ricus, gesproten uit het zwanen (Zwaning)-geslacht: broederlijk ligt het verenigd met het broeder-lijk. Bedenk gij die dit leest: zoals een bloem verwelkt, zo vergaat heel het mensengeslacht.

En dan nog op een banderol op het onderste gedeelte van de zerk:

Fratres in unum, d.w.z. Broeders bijeen (op één plaats) verenigd.

De datum waarop broeder Theodericus (Diederik, Dirk) overleed wordt niet vermeld. Het is evident, dat hij na Hugo gestorven en bijgezet is. Ook over hem is verder niets bekend. Zelfs of ook hij een zoon van Willem van Abcoude was, valt niet met zekerheid te zeggen; misschien hadden zij alleen maar een gemeenschappelijke moeder.

De vier hoeken van de steen, tenslotte, vertonen, besloten in een vierpas-ornament de wapens van beider voorgeslacht: in de linker bovenhoek de zwaan; in de rechter bovenhoek een boom met doorcengestrengelde takken, waarboven een vliegend vogeltje; links beneden twee dwarsbalken met 3 en 2 ruiten en rechts beneden een soort zuil. Maar ook deze heraldische kenmerken hebben de identiteit van de begraven broeders niet kunnen verhelfen.

v. C.

¹⁾ Men versta: *Fratris (corpus) fraterno (corpori) junctum*, welk woordenspel de vertaling tracht weer te geven.

EEN STICHTS-GELDERS CONFLICT DAT RUIM VIER EEUWEN DUURDE.

Het gelderse hoogterras en de utrechtse stuwwal gaan van Dieren tot Amerongen via een steile erosierand van dertig tot zestig meter hoogte, naar het laagterras van IJssel en Rijn over. Nu zouden beide gewesten door deze hoge rand uitnemend tegen het water beveiligd zijn, als niet tussen Wageningen en Rhenen het laagterras ver de Vallei binnenliep: de Grebbepoort vormt daar een gapend

Fragment Kaart van de Slaperdijk door Justus van Broeckhuysen 1705.

„Ten versoecke van de Heeren Praesident en Gecommitteerden tot de directie van den Slaperdyck, heb ick Justus van Broeckhuysen geadmitteert Landmeeter 's Hoofs van Utrecht gemeenten, en vervolgens gecarteerd den Slaperdyck, met de annexe Landeryen, streckende van de Stichtse Bergen tot aan de hoogte van Gelderland, en overgelevert aan de voornoemde Heeren in September 1705.

By my

(Rijksarchief Arnhem)

J. v. Broeckhuysen.

haat in de heuvelketen. Volgens R. D. Crommelin¹⁾ moet hier reeds in het Würmglaciaal een natuurlijke barrière hebben gelegen, die J. J. Pannekoek van Rheden²⁾ voor nog veel ouder houdt. Naar de zienswijze van de laatste hing de Rhenense Berg aan het einde van de Riss-ijstijd nog samen met de hoge Veluwegronden, welke samenhang nog tijdens de eerste en tweede fase van de Würmtijd bleef bestaan, maar in het volgende interglaciaal, in elk geval nog vóór het einde van de derde Würmfase, verbroken werd.

De Gelderse Vallei kwam in het zuiden dus open te liggen. Eerst in historische tijden werd op de aangeslibde oeverwal een kade opgeworpen. In 1165 is al sprake van een kade, want op 25 november van dat jaar gaf keizer Frederik Barbarossa bevel de dam aan de Nude door te graven om zodoende de Rijn te ontlasten en het gevaar voor overstroming van het lage Utrecht en Holland te verminderen.³⁾ Eeuwenlang bleef die kade onverhoogd, zelfs tot 1595.⁴⁾

Door het rijzen van het rivierniveau, het inklinken van de bodem en de toenemende vervening in de Vallei, werd het gevaar van overstorting en doorbraak acuut. De Geldersen bekommerden zich er echter weinig om. Reeds in 1537 klagen de utrechtse staten⁵⁾ over „het perykel van overloop en deurbraak — zedert verscheyde jaren herwaarts — 't welk by hooge wateren sig aan den selven dyk verscheyde malen, en insonderheyd aan de Stichtse zijde, oogenschynlyk heeft verтоont” en over „het groot verderf, dat daar door een goed deel van onse Provincie soude overkoomen, boven die diversie van den Rhynstroom, die ten respecte van de korte distantie, ende merkelyk verval tusschen deselve riviere, en de Zuyder-zee t'eeniger tyd mede soude te bevreesen staan”.

Die vrees bleek gegrond, want in 1595 bezweek de Grebbe-kade, de Zandpoort te Wageningen stortte in, de Vallei liep onder en het water stroomde met zo veel kracht naar Amersfoort, dat het wachthuis op de brug aan de Slijkpoort instortte en de stad 9 voet in het water kwam te staan.⁶⁾ De schade in het Sticht bedroeg f 400.000.—. De ellende door de doorbraak veroorzaakt klinkt nog na in een stuk, dat „de Regierders der stad Amersfoort, de veenraden en de gemeen veengenoten van de Geldersche

ende Rhenensche venen mitsgaders d'geërffden van Leusden, Woudenberch ende andere omleggende plaetsen” begin 17e eeuw zonden aan de utrechtse staten⁷⁾, waarin het heet, dat „tvoorsz. Rynwater in soedanige hoochte gestreken ende gelopen is over den Grebbendyck, dat nyet alleen geheel Venendael daerdoor geïnundeert, die torven wech gedreven, die grifften ende wycken gestopt maer oick die poorten van Amersfort tot twee reysen omverre gelopen syn, ende tmeerdeel vande stad van Amersfort in groot perikel geweest is omme t'eenmael door die crachte van twater geruïneert ende gedestruert te worden. Behalven die grote excessive ende onlydelicke schade die ter selver tyt in de omleggende plaetsen geschiet is, ende alsoe soedanige perikel jaerlicx ende alle jaerstonen te verwachten”.

De bange verwachting in de laatste woorden werd helaas waarheid: de doorbraken volgden elkander op: 1595, 1599, 1602, 1643, 1651..... De cartograaf Nicolaes van Geelkercken memoereert hen in een aantekening bij zijn kaart van de zuidelijke Vallei uit 1655⁸⁾: „Want in mijnen tijt heeft twaeter vier oft 5 mael de veenen overloopen teweten A(nno) 1599, A 1602 en(de) noch 2 mael dat ick buijten-slants sijn geweest en(de) nu lestmael A 1651. daarvan ietwes opt' pampier gebracht is, niet tegenstaende soo hebben de Stichtse eenen Slaepdijck gelegd.....”

Dit laatste verwondert ons niet, want men was in Utrecht de verwaarlozing van de Grebbedijk moede. Na de doorbraak in 1651 verleenden de Staten van Utrecht 7 september 1652 octroi aan de „geïnteresseerden Geërffdens des Grebbendijcks op de Stichtse zyde, namentlyck van Amersfoort, Leusden, Woudenberch en Renswoude” om een Slaper aan te leggen „beginnende ontrent den Dwarsweg tot aan de groote Haar van Renswoude, en voorts van Wolfshaar langs Veltjensgraaf tot aan de Renswouwsche steeg, en soo veel verder, als sulks noodig en raadsaam sal worden bevonden, met een sluys in de Joffr. Wyck daer toe gerequireert”⁹⁾. Van het oorspronkelijk plan hem zuidelijker te leggen namelijk van de Dikkenberg tot de Maanderdijk werd afgezien.

De kostbare Slaper (f 60.000.—) deelde de Vallei in tweeën. Het zuidelijke deel, de zogenaamde Exonerende Landen, kon voortaan zijn water alleen op de Rijn lozen, zodat de toestand er daar niet beter op werd. De tegenstellingen verscherpten zo zeer, dat de Veluwenaren bij overstroming zelfs de Slaper wilden doorsteken!

In 1711 brak de Grebbedijk opnieuw door. Nu weigerden de

¹⁾ Sediment-petrologische onderzoekingen, IV. Meded. Landbouwhoogeschool deel 42, verh. 2 (1938).

²⁾ Eene bijdrage tot onze kennis omtrent de geologische geschiedenis der Geldersche Vallei. Verh. Geol.-Mijnbouw. Genootschap. Geologische serie deel XII (1940).

³⁾ Arnold Norlind Die geographische Entwicklung des Rheindeltas bis an das Jahr 1500 (1912).

⁴⁾ Dr A. A. Beekman: Nederland als polderland 2e druk. (1932)

⁵⁾ G(root) P(lacaatboek) van Utrecht II (1729) blz. 98.

⁶⁾ Geschiedkundig verslag van de watervloeden van de vroegste tijden tot heden (1856) door D. J. Glimmerveen.

⁷⁾ Archief Veenraadschap Inventarisnr. 190.

⁸⁾ Rijksarchief Arnhem Alg. verzameling no. 202. Zie ook „Een merkwaardige kaart van Nic. v. Geelkercken” in Maandblad O. U. Maart 1955.

⁹⁾ G. P. U. II blz. 172.

Geldersen — geprikkeld door de aanleg van de Slaper — hem te dichten, ja, zij dreigden zelfs hem geheel te slechten! Onderhandelingen leidden tot de Conventies van 1714 en 1727¹⁰⁾: de Grebbedijk werd verzwaaard en in de Slaper kwamen drie heulen bij de Rode Haan. De Conventies baatten echter niet: bij doorbraak moesten de heulen gesloten worden! Is het verwonderlijk, dat in 1816 de heulen door een woedende menigte werden vernield en slechts onder bescherming van kurassiers konden worden hersteld? En dat in 1829 vernieling ervan slechts kon worden voorkomen door bedreiging met inlegering van troepen? ¹¹⁾

In 1855 herhaalde zich de ramp van 1595. Vooral Veenendaal, Renswoude, Scherpenzeel, Woudenberg, Leusden, Stoutenburg en deels Hoevelaken werden geteisterd.¹²⁾ De Slaper bleek iets te kort: het water stroomde om de kop bij het bolwerk Daatselaar, door Frederik Hendrik reeds ontworpen. In de Slaper viel een gat bij de Munnikenheul.

Na dit jaar viel de stilte rond de Slaperdijk en werd hij een botanisch en ornithologisch dorada, dat echter in 1951 opnieuw bedreigd werd. Nu niet door het water — aan alle ellende kwam namelijk een einde door de aanleg van het Valleikanaal in 1932 — maar door plannen van het waterschap De Lunterse Beek om hem te slechten! Dank zij de waakzaamheid van burgemeester Boot van Hilversum, van de veldbioloog Adriaan de Kleuver te Veenendaal en van de schrijver Jac. Gazenbeek te Ede, is dit gevaar geweken. Het waterschap verkocht de dijk aan de stichting Het Utrechtse Landschap, zodat hij nu een uniek natuurmonument is, dat de heugenis bewaart aan eeuwen van leed en strijd.....

D. PHILIPS

¹⁰⁾ G. P. U. blz. 100 en 1211.

¹¹⁾ Afwatering G. V. Rapport Commissie voor de G. V. (1933).

¹²⁾ D. J. Glimmerveen Gedenkschrift v. d. dijkbreuken en overstromingen in de prov. Gelderl., N.Br., Utr. en Z. Holl. in Maart 1855 (1855).

Mr L. A. J. W. Baron Sloet en H. F. Fijnje. Beschrijving van de watervloed in Gelderland in Maart 1855 (1856). M. J. L. Baron Taets van Amerongen Hooge en Vrije Heerlijkheid van Renswoude en Emmickhuysen (1914).

KLEINE MEDEDELINGEN

St Agathakapel. De reeds aangekondigde restauratie der voormalige kapel van het St Agathaklooster te Amersfoort zal vermoedelijk binnen het jaar worden aangevat.

Het is de architect F. J. Chr. Hopstaken, die de historie van deze al jaren als verkoopshuis in gebruik zijnde kapel heeft bestudeerd en onder wiens leiding de restauratie zal geschieden.

De heer Hopstaken bracht reeds tal van aardige bijzonderheden aan het licht. Zo ontdekte hij bij de kapel een muurtje met kleine gaten. In de middeleeuwen werden hier de vogels gevoerd, die hun koppen door de gaten staken. Waren zij slachtrijp dan behoefde men slechts hun koppen te grijpen.